
MODEL OF ONE-CHILD FAMILY IN TEMPORAL AND SPATIAL PERSPECTIVE IN SLOVAKIA

Branislav Šprocha – Pavol Tišliar¹

Abstrakt

The main goal of the study is a cohort analysis of changes in the parity structure of women in Slovakia, taking into account the influence of one-child family model, as well as revealing possible spatial differences with an effort to identify possible areas with more frequent inclination to this specific reproductive model. Through the analysis of the development of the parity composition of women and the year of birth in the results of the census from 1930–2011, we can say that the one-child family model in Slovakia has long been marginal. The only exceptions were the women most affected by the First World War and the unfavorable period of the economic crisis of the 1930s. This model was the least common among women realizing their reproductive intentions during the previous political regime. In the youngest cohorts, we can identify an increasing trend, which we can also assume towards women born in the 70s and 80s. From a spatial point of view, the long-term more frequent presence of a one-child family model in the south of central Slovakia, in the capital and currently in some districts with larger economic centers was confirmed. The opposite situation was mainly in the north of central and eastern Slovakia.

Kľúčové slová

One-child family, fertility, cohorts, regions, Slovakia

---

¹ Centre of Social and Psychological Sciences, SAS, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia; Department of Historical Sciences and Central European Studies, Faculty of Arts, University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava, Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava. branislav.sprocha@gmail.com; pavol.tisliar@ucm.sk.

I. Úvod

V priebehu posledných viac ako sto rokov došlo v populácii Slovenska k viacerým výrazným transformačným zmenám v charaktere a intenzite reprodukcie. Prvá komplexná premena je spájaná s demografickou revolúciou, ktorá priniesla pokles intenzity plodnosti a úmrtnosti a začiatok populačného starnutia (Chesnais 1992, Livi-Bacci 2003, Pavlík a kol. 1986). S tým bola úzko spojená aj vedomá snaha rodín o reguláciu počtu narodených detí na želaný počet (Henry 1953). V starom demografickom režime pred začatím týchto transformačných zmien bola jedným z hlavných znakov tzv. prirodzená plodnosť, ktorá v sebe odrážala len minimálne snahy o plánovanie reprodukcie a veľkosti rodiny (Henry 1961). Zjednodušene povedané, pár (manželia) sa reprodukčne správali rovnako bez ohľadu na počet už narodených detí. V dôsledku toho v najstarších známych generáciách žien preto jednoznačne na Slovensku dominovali osoby s 5 a viac deťmi (Šprocha a Tišliar 2016). S nástupom demografickej revolúcie však dochádza k spomínanej premene reprodukčného správania, ktorý postupne priniesol príklon k dvojdetnej a čiastočne aj trojdetnej rodine (Potančoková 2008, Šprocha a Tišliar 2018). Historicky jedinečné zmeny, ktoré v našom priestore prebiehajú naprieč celou spoločnosťou po roku 1989 opätovne ovplyvnili aj charakter reprodukčného správania. Predovšetkým sme svedkami ďalšieho poklesu intenzity rodenia detí v kombinácii s ich výrazným odkladaním do vyššieho veku (Potančoková a kol. 2008, Šprocha a Tišliar 2016). Výsledkom tak je ďalšia premena štruktúry žien podľa počtu narodených detí (parity). Prvotné zistenia naznačujú, že pre celkovú reprodukciu sa stanú dôležitým najmä rodiny s jedným dieťaťom (Šprocha a Tišliar 2016, 2018). Samotnému výskumu modelu jednodetnosti je však venovaná v slovenskom vedeckom prostredí len minimálna pozornosť. Aj preto je jedným z hlavných cieľov predloženej štúdie snaha o analýzu tohto špecifického reprodukčného správania v slovenskom prostredí v časovej a čiastočne aj priestorovej perspektíve. Pokúsime sa identifikovať vplyv jednodetnosti na celkovú realizovanú plodnosť, jej prípadné zmeny naprieč generáciám žien, ako aj prípadné priestory vyznačujúce sa častejším príklonom k rodine len s jedným dieťaťom. Okrem toho budeme diskutovať aj niektoré možné externé faktory podmieňujúce tento fenomén.

II. Medzigeneračné zmeny v štruktúre žien podľa počtu narodených detí (parity) a historický vývoj jednodetnosti

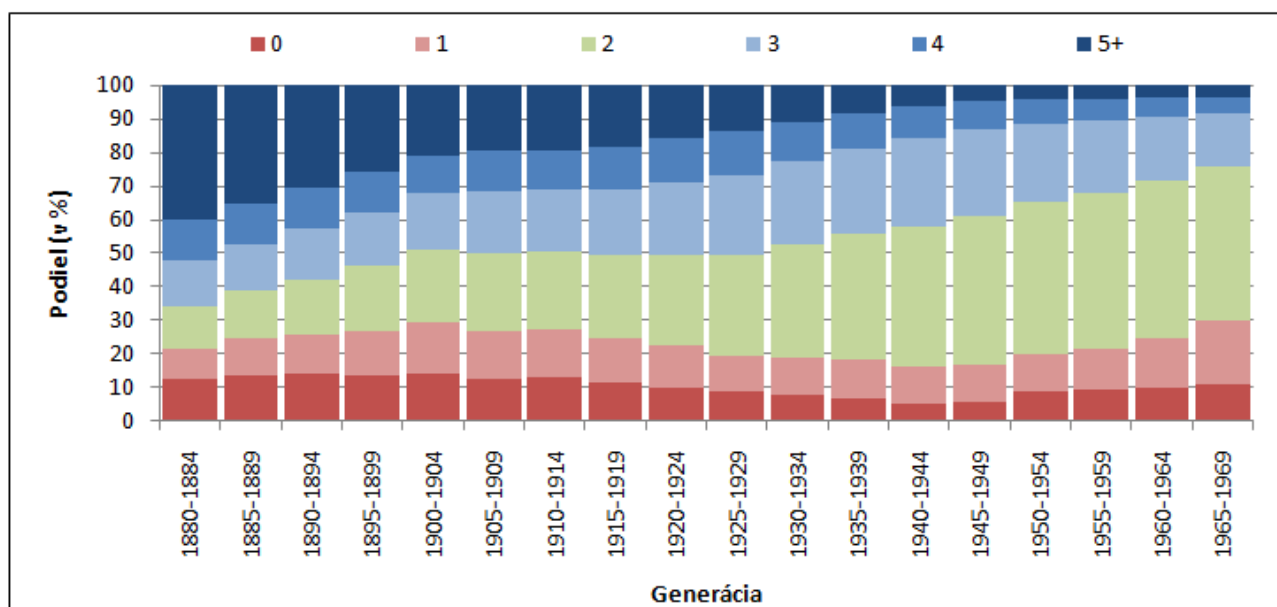
Výsledkom reprodukčnej histórie žien je ich štruktúra podľa počtu narodených detí. Jej zmeny môžu významným spôsobom ovplyvňovať nielen samotnú realizovanú plodnosť (priemerný počet narodených detí) (napr. Zeman a kol. 2018), ale sú tiež dôležitým faktorom pre hodnotenie veľkosti a štruktúry rodín a domácností (Šprocha a Tišliar 2018). Kombinácia a spojenie výsledkov viacerých sčítaní obyvateľov (1930–2011) umožnili vytvoriť dlhú časovú radu paritnej štruktúry žien Slovenska. Prezentované výsledky pre 5-ročné generačné skupiny potvrdzujú viaceré v úvode načrtnuté zistenia predchádzajúcich analýz. Predovšetkým je to existujúca prevaha modelu rodín s 5 a viac deťmi u najstarších kohort. Napríklad u žien narodených v prvej polovici 80. rokov 19. storočia tvorila táto paritná skupina približne 45 %. Presadenie sa vedomej regulácie počtu narodených detí v slovenskej spoločnosti však prinieslo pokles jej vplyvu. V kohortách žien narodených na začiatku 20. storočia tak táto paritná skupina tvorila už len približne jednu pätinu, pričom smerom k mladším generáciám sa identifikovaný trend postupne prehľboval. U najmladších generácií v čase sčítania 2011 na konci reprodukčného obdobia už model rodiny s 5 a viac deťmi dosahoval marginálne zastúpenie (menej ako 4 %).

Identifikovaný pokles žien s 5 a viac deťmi sa v medzigeneračnej perspektíve najprv odzrkadlil v rastúcom zastúpení žien s tromi a štyrmi deťmi. V prípade druhej menovanej skupiny išlo o nárast nad hranicu 10 %, nad ktorou zotrvala až do skupiny žien narodených na začiatku 40. rokov. V generáciách z druhej svetovej vojny môžeme identifikovať nástup mierneho poklesu, ktorý v najmladších kohortách vyvrcholil pod hranicou 5 %. Mať 4 a viac detí tak na Slovensku je reprodukčným modelom týkajúcim sa menej ako desatiny populácie žien.

Na úkor rodín s viac deťmi sa postupne sformoval prevládajúci model troj- a najmä dvojdetnej rodiny. Maximálne zastúpenie ženy s tromi deťmi dosahovali v generáciách 1930–1955, kde tvorili viac ako štvrtinu z príslušného populačného ročníka. Postupne však aj v ich prípade sme svedkami efektu rastúceho vplyvu dvojdetného modelu a teda poklesu ich váhy k hranici 15 %.

Dvojdetný model rodiny, ktorý je v najmladších generáciách s ukončenou reprodukciou jednoznačne dominantným javom, však takúto pozíciu v historických dobách ani zďaleka nedosahoval. U žien narodených v prvej polovici 80. rokov 19. storočia tvoril len približne desatinu a až v generáciách z druhej polovice 20. rokov dosahoval necelých 30 %. Postupne sa presadzujúci

príklon k dvom deťom vyvrcholil až u osôb z druhej polovice 50. a prvej polovice 60. rokov, kde tvoril približne 46–47 %. Výrazným spôsobom k tomu domohol systém populačnej politiky, nastavenie jednotlivých jej nástrojov, ktoré viedli k akumulácii reprodukčných zámerov v prvej polovici reprodukčného obdobia, krátko po sebe (Potančoková a kol. 2008). Okrem toho je potrebné poukázať aj na pôsobenie interrupcií ako formy antikoncepcie ex-post (Kučera 1994), ktoré pomáhali regulovať veľkosť rodiny často práve na dve deti. Potvrdovala to aj samotná štruktúra žiadateľiek o interrupciu, keďže medzi nimi dominovali práve vydaté ženy s dvomi deťmi (Šprocha a Tišliar 2018). U najmladších generácií žien z druhej polovice 60. rokov už môžeme identifikovať mierny pokles zastúpenia osôb s dvomi deťmi. Ide o čiastočný dopad nastupujúcich a dynamicky sa presadzujúcich zmien reprodukčného správania, ktorý sa vo väčšom rozsahu prejaví až u žien narodených v 70. rokoch (Potančoková 2008, Šprocha a Tišliar 2016). Práve tieto skupiny sú najviac zasiahnuté celospoločenskými, kultúrnymi, politickými a hospodárskymi transformačnými zmenami, ktoré sa na Slovensku začali presadzovať po roku 1989. Ako už bolo spomenuté, ich jedným z dôležitých prejavov v charaktere reprodukčného správania je odkladanie rodenia detí do vyššieho veku. S tým je spojené predlžovanie obdobia bezdetnosti a nárast samotného rizika, že žena napokon zostane celoživotne bez skúsenosti s rodičovskou úlohou alebo sa stane len matkou jedného dieťaťa. Práve rastúca bezdetnosť a jednodetnosť sa zdajú byť na základe predbežných údajov (Šprocha a Tišliar 2016, 2018) kľúčovými zmenami v paritnej štruktúre. Ak sa pozrieme do minulosti, práve zostať bezdetnou alebo matkou len jedného dieťaťa bolo na Slovensku výrazne marginálnym reprodukčným modelom. Určitú výnimku predstavovali len niektoré generácie žien najviac zasiahnuté nepriaznivým pôsobením prvej svetovej vojny a hospodárskej krízy v 30. rokoch. Konečná bezdetnosť sa u žien narodených v prvej polovici 80. rokov 19. storočia pohybovala na úrovni 10 %, pričom maximum okolo 14 % môžeme identifikovať u osôb z konca 19. a začiatku 20. storočia. Práve v týchto kohortách bol dlhodobo identifikovaný aj najvyšší podiel žien s jedným dieťaťom. Kým jednodetnosť žien z prvej polovice 80. rokov dosahovala necelých 8 % v generáciách 1905–1915 išlo o 14–15 %.

Obrázok č. 1: Štruktúra žien podľa počtu narodených detí a roku narodenia na Slovensku

Zdroj: Sčítanie ľudu 1930–2011, výpočty autorov

Zdá sa, že výrazné zhoršenie životnej úrovne počas hospodárskej krízy, vojnového stavu v kombinácii s nepriaznivou situáciou na sobášnom trhu v podobe nedostatku vekovo-vhodných manželských partnerov po vojne, ako aj v dôsledku ich priamej absencie pri nasadení na fronte nepriaznivo pôsobili u určitej časti žien na ich možnosti stať sa matkou, respektíve mať viac ako jedno dieťa. V generáciách narodených po prvej svetovej vojne však postupne vplyv bezdetnosti a jednodetnosti na reprodukciu a štruktúru žien klesá. Predovšetkým u žien realizujúcich svoje reprodukčné zámery počas minulého politického režimu v špecifickom prostredí za celospoločenskej podpory skorého a takmer univerzálneho materstva sa bezdetnosť a jednodetnosť dostávali na minimálne hodnoty. U žien narodených v prvej polovici 40. rokov klesol podiel žien bez skúseností s materstvom na takmer 5 % a váha žien s jedným dieťaťom dosahovala len 11 %. Smerom k najmladším analyzovaným generáciám zastúpenie oboch reprodukčných modelov rástlo. Najmä v prípade jednodetnosti identifikujeme pomerne rýchle zvyšovanie, keď už u žien narodených v druhej polovici 60. rokov tvorili takmer pätinu z celej skupiny. Zastúpenie bezdetných žien sa medzi rovnakými kohortami pritom zvýšilo zatiaľ len na niečo viac ako 11 %.

III. Jednodetnosť a rodinný stav a vzdelanie žien

Niektoré domáce (Šprocha a Tišliar 2016) i zahraničné výskumy (napr. Andorka 1978, Frejka a Westoff 2008, Kulu a kol. 2007, Matysiak a Vignoli 2008) ukazujú, že na úroveň a charakter plodnosti vplýva celý komplex externých faktorov. Medzi najčastejšie hodnotenými býva v demografickom výskume rodinný stav, dosiahnuté vzdelanie, etnicita, náboženské vyznanie, postavenie na trhu práce, či miesto bydliska. Prostredníctvom dostupných údajov zo sčítaní obyvateľov sa pokúsime v nasledujúcich riadkoch o identifikáciu prípadných rozdielov v zastúpení žien s jedným dieťaťom podľa rodinného stavu a vzdelania. Obe skupiny predstavujú dlhodobu demograficky najdôležitejšie premenné, čo podmienilo aj náš výber. V nasledujúcej kapitole sa ešte následne pozrieme na priestorové rozdiely v zastúpení jednodetnosti, čím sa budeme snažiť identifikovať vplyv miesta bydliska a potvrdiť existenciu geografických oblastí s častejším príklonom k modelu rodiny s jedným dieťaťom.

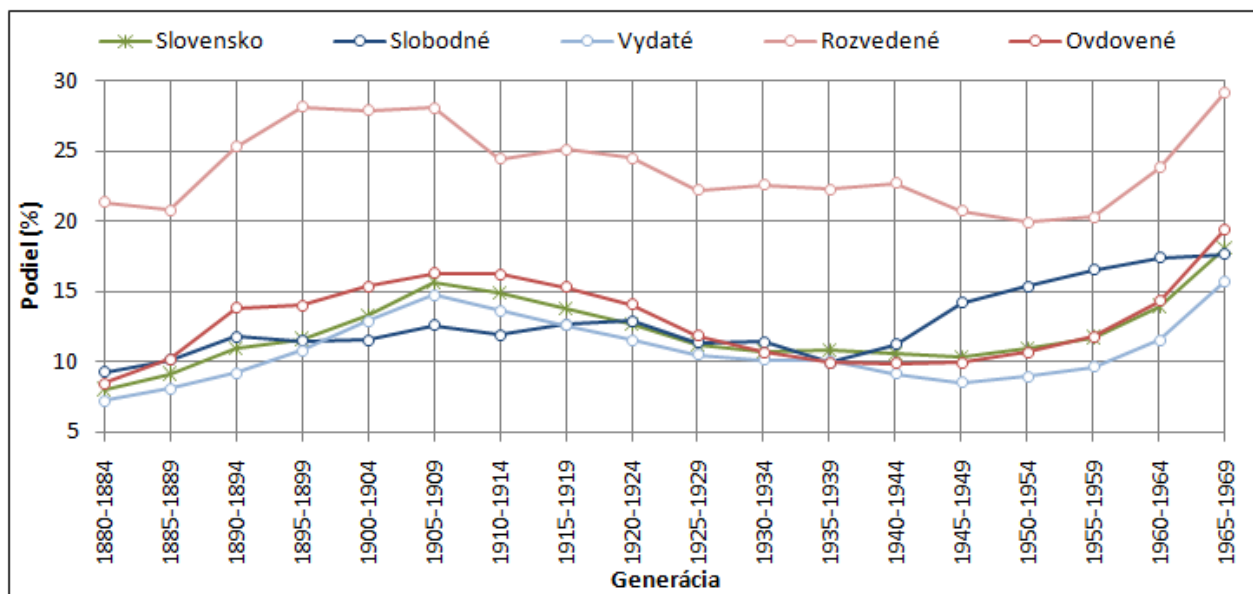
Z hľadiska rodinného stavu historická analýza ukázala, že jednodetný model rodiny bol na Slovensku dlhodobu najčastejšie doménou rozvedených žien. Zaujímavosťou pritom je, že išlo predovšetkým o najstaršie kohorty z konca 19. a začiatku 20. storočia, u ktorých rozvedené ženy práve s jedným dieťaťom tvorili 25–30 %. Zdá sa, že v ich prípade rozvod manželstva po narodení prvého dieťaťa znamenal do značnej miery aj nedobrovoľné ukončenie reprodukcie. Okrem toho môže ísť aj o model, keď po rozvode bezdetného manželstva boli snahy o materstvo a rodičovstvo naplnené prostredníctvom jednodetného modelu. Smerom k mladším generáciám však aj v prípade rozvedených osôb podiel žien len s jedným dieťaťom klesal, a to až k hranici 20 % (generácie z prvej polovice 50. rokov).

V najmladších generáciách zo 60. rokov už môžeme identifikovať rastúci trend zastúpenia žien s jedným dieťaťom v podstate bez ohľadu na ich rodinný stav. Nadalej pritom, ale platí, že najvyššie zastúpenie dosahujú rozvedené. Podiel rozvedených žien s jedným dieťaťom už významne prekročil hranicu jednej tretiny, kým u ostatných rodinných stavov je to približne jedna pätina.

Na základe uvedeného môžeme predpokladať, že u nezanedbateľnej časti žien práve rozvod manželstva bol jedným z faktorom kompletizácie veľkosti rodiny na jedno dieťa. Ešte donedávna rastúca nestabilita manželských zväzkov a zvyšujúci sa počet rozvedených žien v reprodukčnom

veku môžu tak byť dôležitou podmienenosťou identifikovaného medzigeneračného zvyšovania jednodetnosti v slovenskej spoločnosti. Na druhej strane je však zrejmé, že tento trend sa týka aj ďalších osôb podľa rodinného stavu, a preto jednodetnosť je potrebné začať vnímať ako významný reprodukčný model bez ohľadu na rodinný stav žien.

Najmenšiu váhu dosahoval medzigeneračne model rodiny s jedným dieťaťom u vydatých žien. Výnimkou boli len generácie zo začiatku minulého storočia, v prípade ktorých išlo o slobodné osoby. Na druhej strane u vydatých a ovdovených práve v týchto kohortách identifikujeme historicky maximálnu úroveň. Opätovne je to s najväčšou pravdepodobnosťou dôsledok nepriaznivého vplyvu povojnových pomerov na sobášnom trhu, ako aj zhoršenia životnej úrovne týchto generácií počas hospodárskej krízy. U povojnových generácií dochádza k poklesu zastúpenia jednodetnej rodiny s minimom u žien narodených v druhej polovici 30. rokov. S výnimkou rozvedených pritom identifikujeme tiež v podstate minimálne diferencie medzi rodinnými stavmi. Dá sa tak povedať, že u týchto žien nielenže jednodetnosť tvorila asi desatinu v populačných ročníkoch, ale okrem legislatívneho ukončenia manželstva bolo takmer jedno v akom rodinnom stave sa v čase sčítania nachádzali ženy. Spoločne s vyššie identifikovaným poklesom aj u rozvedených to indikuje, že jednodetný model rodiny bol práve v týchto generáciách najmenej častým reprodukčným modelom. Smerom k mladším kohortám však najprv u slobodných osôb pozorujeme pomerne dynamický rast. U vydatých dochádza ďalej k miernemu poklesu vďaka čomu sa ich pozícia ako skupiny s najnižším podielom žien s jedným dieťaťom ešte zvýraznila. U ovdovených vývoj aj zastúpenie jednodetnosti v podstate kopírovali celoslovenský trend.

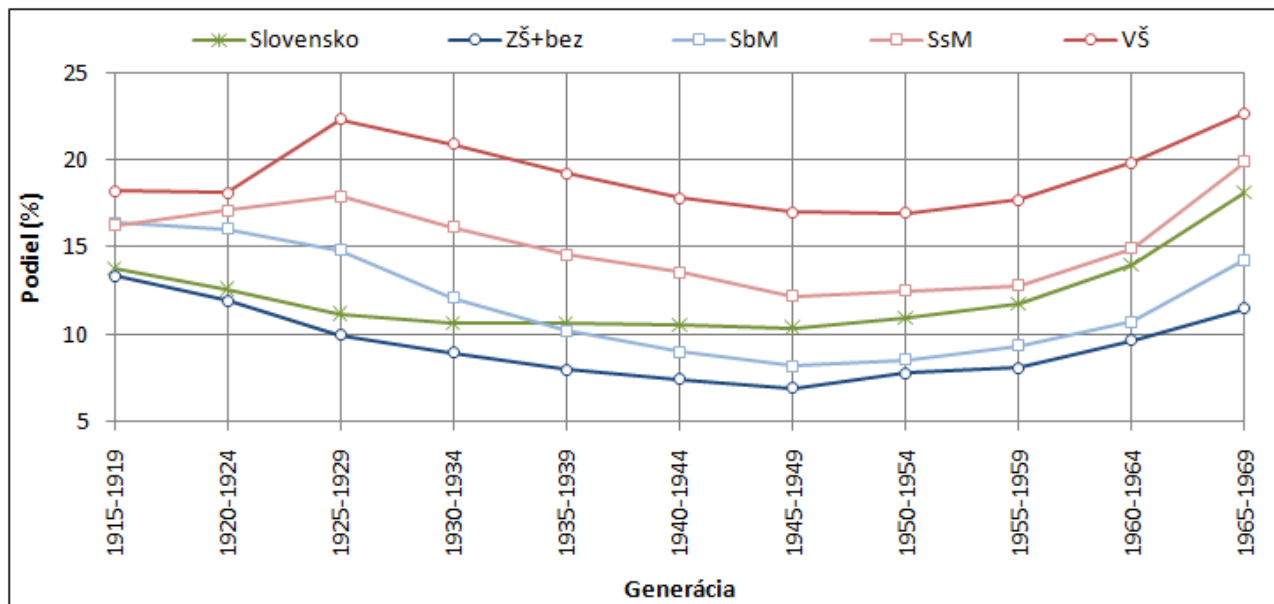
Obrázok č. 2: Podiel žien s jedným dieťaťom podľa rodinného stavu na Slovensku

Zdroj: Sčítanie ľudu 1950–2011, výpočty autorov

V najmladších analyzovaných generáciách došlo k spomaleniu dynamiky rastu podielu žien s jedným dieťaťom u slobodných osôb, kým u ovdovených a vydatých identifikujeme opačný trend. Vďaka tomu je rozdiel medzi slobodnými a vydatými už nevýrazný a u ovdovených dosahuje zastúpenie žien s jedným dieťaťom na slovenské pomery nadpriemerné hodnoty. Z pohľadu jednotlivých vzdelanostných skupín jednoznačne najčastejšie len jedno dieťa mali medzigeneračne dlhodobo ženy s vysokoškolským vzdelaním. U žien narodených v druhej polovici 20. a na začiatku 30. rokov sa ich zastúpenie pohybovalo nad hranicou 20 %. Smerom k mladším kohortám postupne klesalo (na približne 17–18 %), keďže v čoraz väčšej miere sa aj v tejto vzdelanostnej skupine presadzoval dvojdetný model rodiny. Približne od generácií z polovice 50. rokov však znovu vidíme zvyšovanie podielu vysokoškolsky vzdelaných žien s jedným dieťaťom výrazne nad hranicu 20 %. Častejšie zastúpenie jednodetného modelu, ako bol celoslovenský priemer, nachádzame tiež u osôb s úplným stredoškolským vzdelaním. Hlavné vývojové trendy boli podobné ako v prípade absolventiek terciárneho vzdelávania.

Obrázok č. 3: Podiel žien s jedným dieťaťom podľa dosiahnutého vzdelania žien na Slovensku

Zdroj: Sčítanie ľudu 1950–2011, výpočty autorov

Celkom opačnú situáciu identifikujeme u žien s najnižším vzdelaním. V ich prípade najprv podiel osôb s jedným dieťaťom medzigeneračne klesal z viac ako 13 % na necelých 7 % v generáciách 1945–1949. Súčasne s tým dochádzalo k prehľbovaniu rozdielov v porovnaní s celoslovenským priemerom. Príčinou je postupná selekcia tejto vzdelanostnej skupiny, ktorá sa so zvyšujúcim vzdelaním žien na Slovensku stávala otázkou vzdelanostných dráh čoraz menšieho (a v mnohých aspektoch aj špecifického) kontingentu osôb. Obdobný trend môžeme pozorovať aj u žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Aj v ich prípade môžeme povedať, že táto skupina medzigeneračne prestala byť zaujímavou pre mladé generácie žien, čím došlo aj k určitej reprodukčnej selekcii. Práve pre tieto dve vzdelanostné skupiny tak približne od generácií z druhej polovice 30. rokov platí, že v nich dosahuje jednodetnosť najnižšie zastúpenie. Na druhej strane aj v ich prípade je možné smerom k mladším kohortám identifikovať rastúci trend. Ten je najmenej dynamický zatiaľ u najmenej vzdelaných žien, vďaka čomu dochádza tiež k určitému prehľbovaniu rozdielov medzi vzdelanostnými skupinami a najmä medzi ženami s najvyšším a najnižším vzdelaním. Z uvedeného je tak zrejmé, že na Slovensku mať len jedno dieťa bolo a aj bude doménou najvzdelanejších žien, kým pre osoby s najnižším vzdelaním ide o výrazne menej častý reprodukčný model. Okrem samotného rozdielu v intenzite plodnosti zohráva medzi vzdelanostnými skupinami vplyv aj odlišné časovanie začiatku a ďalších reprodukčných zámerov,

čo sa následne odzrkadľuje aj na celkovej úrovni realizovanej plodnosti a štruktúre žien podľa počtu narodených detí.

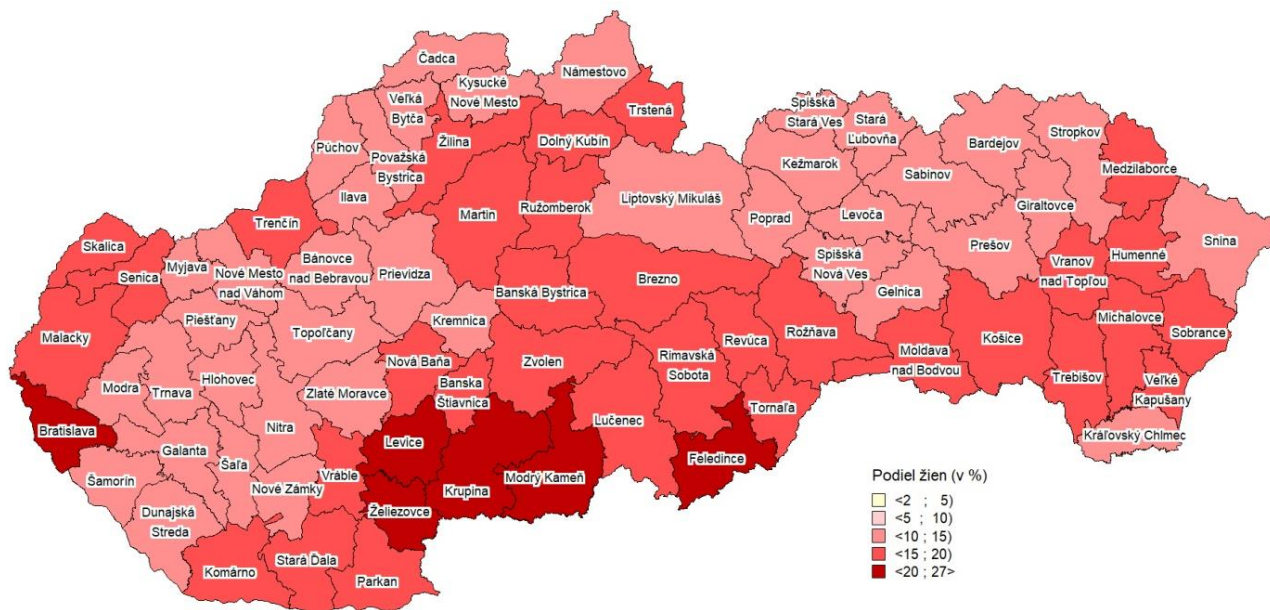
IV. Regionálne rozdiely jednodetnosti na Slovensku

Miesto bydliska predstavuje dôležitý diferenciacny faktor reprodukčného správania. Ten môže byť podmienený špecifickým zložením obyvateľstva, keď určité populačné štruktúry (napr. z hľadiska vzdelania, zamestnania, etnicity, či vierovyznania) sa môžu vo väčšej miere koncentrovať v určitom priestore (napr. veľkých mestách, na vidieku a pod.), alebo vplyvom samotného územia vyznačujúcim sa určitými špecifickými črtami, ktoré môžu podmieňovať populačnú klímu miestneho obyvateľstva.

Z hľadiska dostupnosti údajov je asi najjednoduchším prístupom analýza regionálnych rozdielov založená na existujúcom administratívnom členení. V prípade zastúpenia žien s jedným dieťaťom môžeme pracovať s výsledkami niekoľkých sčítaní ľudu. Najstaršie realizované na území Slovenska zisťujúce počet narodených detí publikovaný aj na okresnej úrovni pochádza z roku 1930. Jeho určitým rozdielom v porovnaní s nasledujúcimi sčítaniami je skutočnosť, že v sčítaní sa zisťoval počet narodených detí vydatých žien v poslednom manželstve. Tým zo zisťovania boli vylúčené osoby žijúce v čase realizácie sčítania mimo manželský zväzok. Na druhej strane je však treba podotknúť, že vzhľadom na vysokú intenzitu sobášnosti na konci reprodukčného veku zostávala trvalo slobodná len malá časť žien.

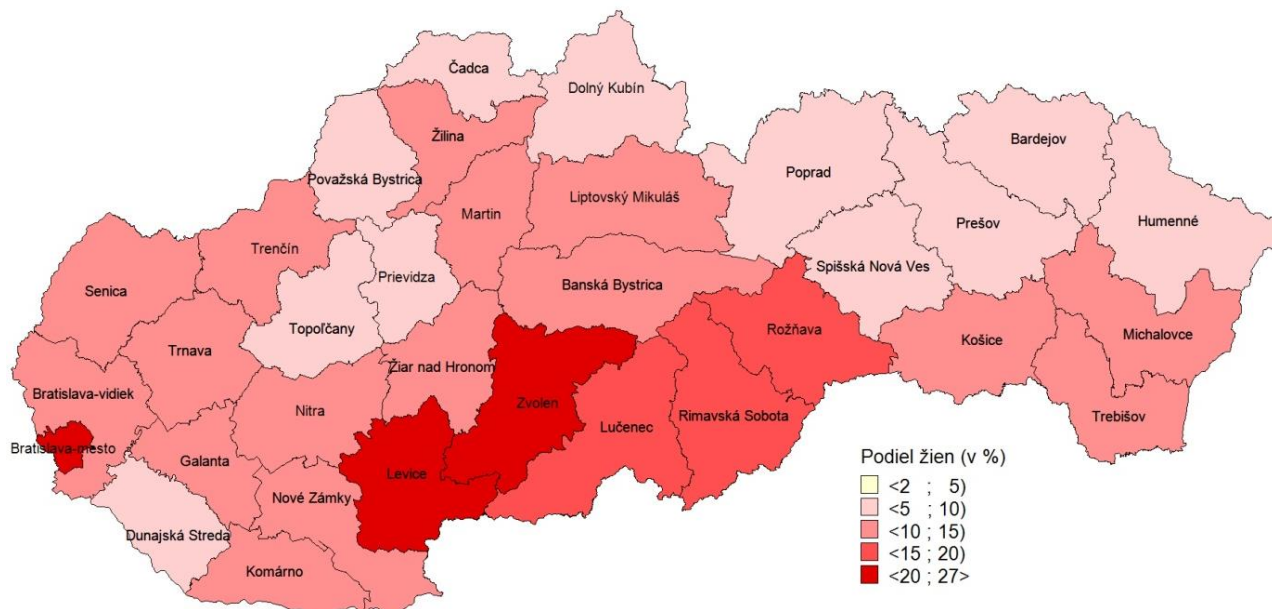
Ako je zrejmé z obr. 4, už na začiatku 30. rokov minulého storočia existovali na Slovensku pomerne výrazné priestorové diferencie v zastúpení jednodetného modelu rodiny. Viac ako pätinu tvorili ženy s jedným dieťaťom nachádzame najmä v okresoch na juhu stredného Slovenska. Ide o kompaktnú skupinu okresov Levice, Želiezovce, Krupina, Modrý Kameň. Výrazne nadpriemerným podielom jednodetnosti sa vyznačoval ešte okres Feledince a Bratislava. Opačná situácia, keď podiel predmetnej paritnej skupiny nedosahoval ani desatinu, vznikla na severe a vo viacerých okresoch východného Slovenska. Okrem nich išlo tiež o kompaktný priestor západného Slovenska s výnimkou pohraničných okresov (pozri obr. 4).

Obrázok č. 4: Podiel vydatých žien s jedným dieťaťom vo veku 50 a viac rokov v okresoch Slovenska, sčítanie ľudu 1930

Zdroj: Sčítanie ľudu 1930, výpočty autorov

Obrázok č. 5: Podiel žien s jedným dieťaťom vo veku 50 a viac rokov v okresoch Slovenska, sčítanie ľudu 1961

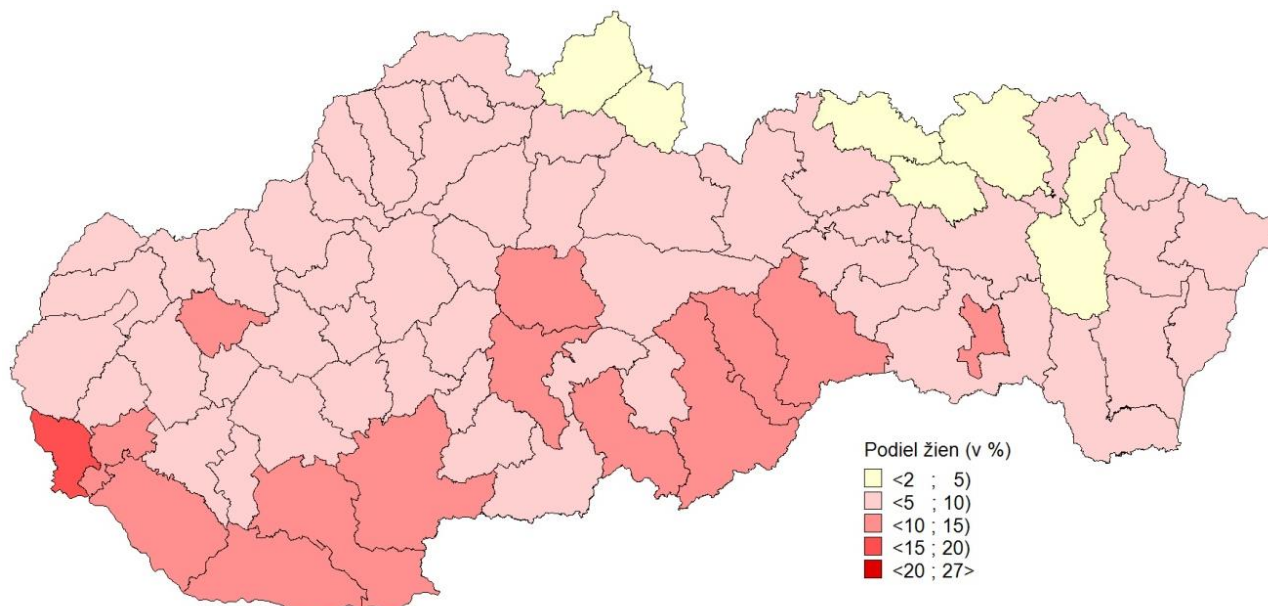

Zdroj: Sčítanie ľudu 1961, výpočty autorov

Identifikované priestorové diferencie potvrdilo aj sčítanie ľudu z roku 1961. Opätovne najvyššie zastúpenie žien s jedným dieťaťom nachádzame na juhu stredného Slovenska a v mestskom okrese Bratislavy. V okrese Zvolen, Levice a Bratislava prekračovala váha viac ako pätinu. Nadpriemerný podiel môžeme nájsť aj v ďalších troch juhoslovenských okresoch: Lučenec, Rimavská Sobota a Rožňava. Podobne ako v medzivojnovom období, aj na začiatku 60. rokov dosahovala jednodetnosť najnižšie zastúpenie predovšetkým na severe a severovýchode Slovenska. V týchto oblastiach nedosahovala ich váha ani desatinu.

Výsledky posledného sčítania obyvateľov z roku 2011 ukazujú na jednej strane na celkové zníženie váhy jednodetnosti, keď len v Bratislave prekročila jej váha hranicu 20 % a vo väčšine okresov sa pohybovala pod 10 %. Na druhej strane môžeme vidieť, že oblasť so zvýšeným podielom žien s jedným dieťaťom sa stále týkal predovšetkým južného Slovenska. K nim pribudli aj celky na juhozápade (okresy v páse Dunajská Streda – Levice) a tiež niektoré okresy s významnými hospodárskymi centrami (okresy Košíc, Banská Bystrica a Zvolen). Jednoznačne najmenšie zastúpenie jednodetnosť dosahovala na severe stredného a východného Slovenska, kde až v 7 celkoch neprekročila 5 %.

Obrázok č. 6: Podiel žien s jedným dieťaťom vo veku 50 a viac rokov v okresoch Slovenska, sčítanie obyvateľov 2011

Zdroj: Sčítanie obyvateľov 2011, výpočty autorov

Na základe získaných výsledkov je zrejmé, že jednodetný model rodiny bol v južných častiach Slovenska historickou záležitosťou, čo potvrdzujú aj niektoré etnologické výskumy (napr. Botíková a kol. 1997). Podľa nich sa druhé dieťa smelo narodiť len v prípade, že prvé zomrelo, alebo ak žena uzavrela ďalšie manželstvo. V prvých rokoch po sobáši pritom nebolo žiaduce mať dieťa, lebo by mladú ženu zdržiavalo od práce. Ak aj nastala situácia, že žena otehotnela, dieťa sa nesmelo narodiť (Botíková 1997). V oblastiach, kde bol jednodetný model rozšírený, dochádzalo pri narodení väčšieho počtu detí k odsúdeniu tejto matky, a to nielen zo strany miestnej komunity, ale aj zo strany vlastnej rodiny (Botíková 1997). Vysvetlenia tohto fenoménu sú spájané so snahami o zachovanie celistvosti majetku, strachom o zabezpečenia potomstva, ako aj s istou dávkou racionality, ktorú prinášalo evanjelické a kalvínske náboženské vyznanie v tomto priestore. Model rodiny s jedným dieťaťom tak umožňoval jednoduchý dedičský prístup, keďže majetok sa nedelil, do smrti otca hospodárili syn s nevestou spoločne s rodičmi a na spoločný úžitok (Botíková 1997). V prípade okresov s veľkými hospodárskymi centrami a v hlavnom meste sa častejší výskyt jednodetnosti spája jednak so špecifickými štrukturálnymi charakteristikami žien (napr. z pohľadu vzdelania, rodinného stavu, pozície na trhu práce a pod.), ako aj s možným vplyvom samotného mestského prostredia a jeho anonymnej spoločnosti na reprodukčné správanie.

V. Záver

Jednodetnosť nebola na Slovensku vo väčšine generácií žien dôležitým reprodukčným modelom. S poklesom zastúpenia viacdetných rodín došlo k zvýrazneniu vplyvu troj- a najmä dvojdetnej rodiny, pričom u žien realizujúcich svoje reprodukčné zámery počas obdobia minulého politického režimu došlo dokonca ešte k ďalšiemu poklesu vplyvu rodín s jedným dieťaťom. Výnimkou sa ukazujú byť len ženy, ktorých reprodukčné obdobie bolo poznačené nepriaznivými podmienkami prvej svetovej vojny a hospodárskej krízy 30. rokov. Ďalší rast jednodetnosti je spojený s najmladšími generáciami žien s ukončenou reprodukciou, ktorých reprodukčné správanie už do určitej miery ovplyvňuje celospoločenská, politická, kultúrna a hospodárska transformácia po roku 1989. Môžeme očakávať, že smerom k mladším kohortám sa tento proces bude len prehĺbovať a model jednodetnej rodiny sa stane viac ako plnohodnotným pre realizovanú plodnosť a veľkosť domácností na Slovensku.

Získané výsledky tiež poukázali na existenciu pomerne významných a viac menej dlhodobo platných rozdielov v zastúpení žien s jedným dieťaťom z hľadiska najvyššieho dosiahnutého vzdelania, či rodinného stavu. Vo všeobecnosti pritom platí, že častejšie tento model môžeme medzigeneračne identifikovať u rozvedených žien a žien s vysokoškolským vzdelaním. Naopak najmenšie zastúpenie majú ženy s jedným dieťaťom, ktoré mali len základné vzdelanie a boli v čase sčítania vydaté.

Rovnako sa ukazuje pretrvávajúca priestorová diferenciácia vo váhe jednodetnosti medzi okresmi Slovenska. Najmä na juhu stredného Slovenska a v okresoch hlavného mesta identifikujeme dlhodobo častejší výskyt jednodetnej rodiny. K nim sa v poslednom období pridávajú aj niektoré oblasti s významnejšími hospodárskymi centrami (Banská Bystrica, Zvolen, Košice). Naopak historicky zostáva platným nižšia váha jednodetnosti na severe stredného a východného Slovenska.

Pod'akovanie/Financovanie

Článok bol vypracovaný za podpory grantovej agentúry APVV-20-0199 *Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia*.

Literatúra

- Andorka, R. (1978). *Determinants of Fertility in Advanced Societies*. London: Methuen.
- Botíková, M. (1997). Regulácia pôrodnosti. In M. Botíková, S. Švecová, K. Jakubíková (eds.). *Tradičie slovenskej rodiny*. Bratislava: VEDA.
- Frejka, T. & Westoff, Ch., F. (2008). Religion, Religiousness and Fertility in the US and in Europe. *European Journal of Population* 24(1), 5–31.
- Henry, L. (1953). Fondements théoriques des mesures de la fécondité naturelle. In: *Revue de l'Institut International de Statistique / Review of the International Statistical Institute*. 21(3), 135–151.
- Henry, L. (1961). Some Data on Natural Fertility. *Eugenics Quarterly*, 8(2), 81–91.
- Chesnais, J.C. (1992). *The Demographic Transition. Stages, Patterns, and Economic Implications*. Oxford: Oxford University Press.
- Kučera, M. (1994). *Populace v České republice 1918–1991*. Praha: Česká demografická společnost, Sociologický ústav AV ČR.
- Kulu, H., Vikat, A. & Andersson, G. (2007). Settlement size and fertility in the Nordic countries. *Population Studies*, 61(3), 265–285.
- Livi-Bacci, M. (2003). *Populace v evropské historii*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Matysiak, A. & Vignoli, D. (2008). Fertility and Women's Employment: A Meta-analysis. *European Journal of Population* 24(4), 363–384.
- Pavlík, Z., Rychtaříková, J. & Šubrtová, Z. (1986). *Základy demografie*. Praha: Academia.
- Potančoková, M. (2008). *Plodnosť žien na Slovensku v období rokov 1950–2007 v generačnom pohľade*. Bratislava: INFOSTAT.
- Potančoková, M., Vaňo, B., Pilinská, V. & Jurčová, D. (2008). Slovakia: Fertility between tradition and modernity. *Demographic Research*, 19, Special collection 7, 973–1018.
- Šprocha, B. & Tišliar, P. (2016). *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava: Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Šprocha, B. & Tišliar, P. (2018). *100 rokov obyvateľstva Slovenska: od vzniku Československa po súčasnosť*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

Zeman, K., Beaujouan, É., Brzozowska, Z. & Sobotka, T. (2018). Cohort fertility decline in low fertility countries: Decomposition using parity progression ratios. *Demographic Research*, 38(25), 651–690.